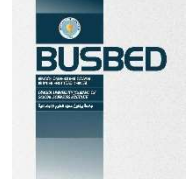

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 03.07.2023
Kabul Tarihi : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1322285>

TORQUATO TASSO'DA MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

M. Sami TÜRK¹

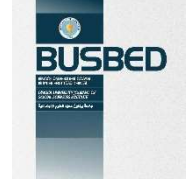
ÖZ

Antik tıbbın insan vücuduna bakışında vücudu dört ana sıvıdan müteşekkil gördüğü bilinir. Bu sıvıların her birine suyu denir. Dört suyu nitelikleri açısından sıcaklık ve soğukluk, yaşlık ve kuruluk itibarıyla ele almır. Sıvılarda ve/veya niteliklerinde azalma veya çoğalma hastalık sebebidir. Melankoli aslında bu sıvılardan biri olan kara safranın Yunancasıdır. Bu makale Hipokrates ve Galenos'ta sıvı teorilerinin nasıl işlendiğine bakarak Robert Burton'un ünlü eseri *Melankolinin Anatomisi*'nde melankoli sebep ve belirtilerini inceler. Daha sonra, elde ettiği verilerle, Goethe'nin önde gelen piyeslerinden *Torquato Tasso*'yu melankoli açısından ayrıntılı bir çözümlemeye tâbi tutar. Torquato Tasso'nun melankolik karakterini, eserden pek çok alıntıyla örneklendirerek teşhis eder.

Anahtar Kelimeler: Antik Tıp, Sıvı Teorisi, Humoral Patoloji, Melankoli, Goethe

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mturk@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2350-5901>

Article Type : Research Article
Date Received : 03.07.2023
Date Accepted : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1322285>

THE ANATOMY OF MELANCHOLY IN TORQUATO TASSO

M. Sami TÜRK¹

ABSTRACT

It is known that ancient medicine viewed the human body as consisting of four main fluids. Each of these fluids is called humour. In terms of their qualities, the four fluids are considered in terms of warmth and coldness, wetness and dryness. A decrease or increase in the fluids and/or their qualities is a cause of illness. Melancholy is the Greek word for black gall, one of these juices. This article analyses the causes and symptoms of melancholia in Robert Burton's famous work, *The Anatomy of Melancholy*, by looking at how the theory of juices is treated in Hippocrates and Galenos. Then, with the data obtained, it subjects *Torquato Tasso*, one of Goethe's leading plays, to a detailed analysis in terms of melancholy. He identifies the melancholic character of Torquato Tasso by exemplifying it with many quotations from the work.

Keywords: Ancient Medicine, Humoral Theory, Humoral Pathology, Melancholy, Goethe

¹ Asst. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Human and Social Sciences, mturk@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2350-5901>

1. GİRİŞ

İtalyan Rönesans'ının son şairi Torquato Tasso hem yaşadığı dönemde hem sonrasında melankolik tavırlarıyla bilinen bir sanatçı olmuştur. Okuyacağımız makalede amacım; Goethe'nin, antik tıbbın bu en müzmin ve meşhur hastalığına düşürdüğü izleri İtalyan şairle aynı adı taşıyan piyesinde takip etmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için bir sonraki bölümde antik tıbbın hastalıkların bilgisine, yani patolojiye nasıl baktığını göstermek adına 18. yüzyılda hücre patolojisinin getirdiği esaslı değişime kadar etkisini sürdürmüş olan *humoral patoloji*, yani vücudu belli başlı dört sıvıdan oluşmuş gören ve hastalıkları bu sıvıların birbiriyle ilişkisi açısından inceleyen suyuklar teorisini, antik tıbbın büyük temsilcileri Hipokrates ve Galenos¹ üzerinden göstereceğim. Suyuklar teorisinin ne olduğunu açıklamak bu teori içinde ciddi yer tutan melankolinin mahiyetini işleyebilmenin ön şartıdır. Böylelikle antik tıbbın ataları diyebileceğimiz Hipokrates ile Galenos'un yanı sıra melankoli hakkında başlı başına bir eser kaleme almış bulunan Efesli Rufus'a temas edecek, oradan da eseri makalemin başlığına ilham veren 17. yüzyıl ilahiyatçısı ve tabibi Robert Burton'un *Melankolinin Anatomisi* adlı kapsamlı incelemesine geçeceğim. Burton, yapıtına koyduğu iddialı başlıkla bizzat mustarip olduğu melankoliyi sebepleri, belirtileri ve tedavisi açısından tıp tarihini derinlemesine irdeleyerek ele alır. Çözümleme nesnem olan *Torquato Tasso* piyesini işte bu oylumlu eserin kılavuzluğunda masaya yatıracağım.

Melankoliyi aydınlanmayla ilişkisi ve aydınlanmacıların yönelttiği eleştiriler açısından araştırdığı eserinde melankolinin yaratıcılık ve deha etkisini odağına yerleştiren Hans-Jürgen Schings konuya fazla ayrıntılı eğilmez, hacimli kitabının ancak birkaç sayfasında yer verir. Alıntıladığı örnekler, aşağıda melankolinin antik tıpta ve Burton'da tanımlanışında göstereceğim üzere yalnızlık, evham ve çaresizlik gibi en belirgin, yaygın ve bilindik semptomlarıyla sınırlıdır (krş. Schings, 1977, s. 264-267). Örnekler üzerinde durulmaz, kimi genel değerlendirmelerle yetinilir.

Bizzat Goethe'yi de melankolik olarak görüp tüm eserlerindeki melankoliyi ve melankolikleri ayrıntılı bir çözümlemeye tâbi tuttuğu çalışmasında Thorsten Valk, kitabının II. bölümünde antik tıbbın konuya nasıl yaklaştığını gerçi ele alır (krş. 2002, s. 16-31) ama *Torquato Tasso* piyesini irdelerken bununla ilgili bilgilere çok kısıtlı olarak değinir, ondan önce Schings'te de tespit ettiğim üzere, incelemesinin merkezinde daha ziyade sanatçılık ve deha yönü ağır basar görünür, hastalık olarak melankolinin sebepleri, antik tıpta sürülen izleriyle paralellik kurulması, belirtilerin aynı paralellik doğrultusunda izdüşümlerinin bulunması ve tedavisinin değerlendirilmesi gibi cihetlere temas edilmez, edildiği birkaç yerde pek üzerinde durulmaz (krş. a.g.e., s. 118). Hâlbuki II. bölüm bunu yapmak için hatırı sayılır miktarda bilgi içerir.

Yine melankoli konusunda kapsamlı çalışma yayımlayanlardan biri de Katja Battenfeld'dir. Alman ve İngiliz aydınlanma edebiyatından örneklerle başvuran Battenfeld, melankolik karakteri dünya edebiyatınca meşhur Werther'e hayli geniş yer ayırırken (krş. 2013, s. 224-250), Tasso'nun adını dahi anmaz. Oysa literatürde pek çok eserde de anıldığı üzere kabul edilen bir gerçektir ki "Tasso, katmerli Werther"dir, Goethe, Eckermann'la konuşmalarında Jean Jacques Ampères'in fikrine katıldığını beyan ederek Tasso'yu tam olarak bu şekilde nitelemiştir (Eckermann, 1981, s. 582).

Torquato Tasso, Goethe'nin aynı başlıklı piyesini yazmasından çok önceleri de sanatçı melankolisinin tipik temsilcisi sayılmış, ondaki iki yönlü melankoli bir taraflıyla "dahiyane bir yaratım gücü" bahşederken öbür taraflıyla da keder ve depresyon gibi "patolojik bozukluklara" yol açmıştır (Valk, 2002, s. 115). Aşağıda antik tıbbın hastalıklara, hastalıklar içinden de melankoliye nasıl yaklaştığının ayrıntılarına girecek, daha sonraki bölümde ise melankolinin timsali Tasso'nun çözümlemesine geçeceğim.

2. ANTİK TIPTA MELANKOLİ

Melankolinin tanımını yapabilmek için ilkin antik tıpta patoloji anlayışına, bu anlayışın nasıl bir teoriye bağlandığına bakmak gerekir. Bu anlamda, Schipperges'in "Bugün eskilerin tıbbı nedir sorusu en genel haliyle sorulacak olsa gelecek tek cevap şüphesiz ki Hipokrates olacaktır" (1970, s. 84) tespiti gereğince önce Hipokrates'e, ardından da onun hem yorumlayıcısı hem yenileyicisi olan Galenos'a bakarak ilkin antik tıbbın temel taşı olan suyuklar öğretisi açıklanacaktır. M. Ö. 460 ve 377 yılları arasında yaşayan bu gezgin hekim, arkasında içeriğinin ne kadarının kendisine ne kadarının oğlu Polibos'a ve başkalarına ait olduğu tam olarak kestirilemeyen yaklaşık 60 müstakil metinden mürekkep bir metin külliyyatını, *Corpus Hippocraticum*'u bırakmıştır. Külliyyatın en önemli niteliği hiç şüphesiz, "koca bir devrin zenginliğini, ekollerini [...], muhaliflerini ve eleştirilerini bütünüyle" (a.g.e., s. 86) dile getirmesidir, burada da suyuklar teorisini açıklarken buna başvurulacaktır.

¹ Türkçe imla kuralları gereği Latin alfabesi dışındaki alfabelerden gelme kelimeler Türkçe telaffuzlarıyla yazılır. Bu kaideye uyarak Yunanca adlar makalenin tamamında tutarlı olarak Türkçe telaffuzlarıyla yazılmış, Hipokrat, Hippokrates gibi kullanımlardan kaçınılmıştır.

Arkaik şifacılık, hastalığı tanrıların cezası olarak tanımlarken Hipokrates'te esas olarak gözlemin devreye girdiği görülmektedir (Jouanna & Magdelaine, 2018, s. 20). Hastalıkların bilgisi, yani patoloji *Külliyat*'ın en önemli parçalarından "İnsanın Doğası" metninde geliştirilen suyuklar teorisiyle ortaya konur. Buna göre "insan bedeni kan, lenf, sarı safra ve kara safra içerir" (a.g.e., s. 303). Daha önceki metinlerine bakıldığında Hipokrates insan bedenini üç suyuaktan mürekkep görürken, bu metinle teoriye son halini vermiştir. Bununla birlikte insan bedeni yapısının suyuklara bağlanması ondan öncelere uzanır. Gelgelelim insan bedenini tek bir töze irca edici yaklaşımlara Hipokrates kesin olarak mesafe alır, onlarla hemfikir değildir, nitekim "insan aslında tek bir töz olsaydı asla ağrı duymazdı, çünkü tek olduğundan ona zarar verecek hiçbir şey olmazdı" (a.g.e., s. 302). Çağın fizik anlayışına paralel şekillenen tıp², Hipokrates devrinde de Empedokles'in dört unsur görüşü etkisiyle insan bedenini dört esasa bağlar. Schipperges'e göre (1970, s. 92, 93) Pitagoras'ın simetri anlayışının etkisiyle bu dört sıvıya simetrik dört nitelik eklenir: kuruluk-yaşlık ve sıcaklık-soğukluk. Bunlar da mevsim mevsim değişir, tıpkı kış, bahar, yaz ve güz dediğimiz dört farklı mevsimin söz konusu nitelikleri taşıması gibi bedende de dört suyuğu mevsime göre farklı miktarlara ulaşır ve niteliği değişir. Bunların hastalıkla ilgisi şuradan ileri gelir ki "tözlerin biri azsa veya çoksa, bedende ayrıştıysa ve diğerleriyle karıştıysa ağrı" (Jouanna & Magdelaine, 2018, s. 303) oluşur. Demek ki hastalıkların sebebi sıvılardaki dengesizliktir ve dengesizliklerde mevsimlerin de etkisi vardır, nitekim "kışın insanlar tükürür ve burunlarından lenfle dolu mukus gelir", "ilkbahar mevsiminde kan miktarı artar [...] yılın bu mevsimi nemli ve sıcak olduğundan, kan için çok uygundur", yazın "safra giderek artar", sonbahardaysa "kara safra çok güçlüdür, ağır basar. Kış başladığında yağmur miktarı ve gecelerin uzunluğu nedeniyle lenf yeniden artarken safra soğuyup azalır" (a.g.e., s. 306). Hastalık sıvıların miktarındaki bozulma olduğuna göre sağlık, miktarlarda dengeye kavuşmaktır. Buradan hareketle tedavi, hangi hastalığın hangi sıvıya dayandığını ve bu sıvının hangi niteliğindeki artış veya azalmadan ileri geldiğini teşhis etmek suretiyle başlar ve tekrar dengeye sokmak üzere "hekim hastalığı biçimine, mevsim ve yaş itibarıyla meydana gelme sıklığına göre, nedeninin karşı ilkesiyle tedavi etmeli, gerginliğe dinlenmeyle, dinlenmeye tam tersiyle karşı hamle yapmalı. [...] bana göre iyileştirmenin ilkesi de bu tedavidir" (a.g.e., s. 307). Şimdi de tababeti suyuklar teorisi ile Hipokrates'inkine benzer bir anlayışa dayalı Galenos'a genel hatlarıyla göz atalım.

Antik tıbbın en büyük temsilcilerinden Galenos (İslam geleneğinde Cälînûs) 129 yılında Bergama'da bir mimar ve matematikçinin oğlu olarak dünyaya gelmiş, tıp tahsilini memleketinde gördükten sonra babasının ölümünün ardından burayı terk edip tıp eğitimi alabileceği sözcülemi İskenderiye gibi başlıca kentlerde araştırmalarını derinleştirmiştir. Gladyatör hekimliği gibi seçilirken üstün nitelikler aranan bir mesleği yıllarca icra ettikten sonra 161/162'de Roma'ya göç etmiştir. Kayser Marcus Aurelius'un arzusu üzerine halefinin tıbbi danışmanlığını üstlenmiştir. Dolayısıyla tıpkı Hipokrates gibi o da henüz sağken şöhret bulmuştur. 200 yılı civarında öldüğü sanılmaktadır. Kollesch ve Nickel'e göre antik tıp bilimi, kendisi herhangi bir mektebe mensup bulunmayan ve kendisini bizzat eklektik diye tarif eden Galenos'la birlikte hem doruğa hem sona ulaşmıştır (1989, s. 178). Galenos *Tıp Sanatının Anayasası*'nda Hipokrates'in suyuklar teorisinden hareketle aynı tedavi yordamını benimser ve yaşlık-kuruluk veya soğukluk-sıcaklık açısından neyin gerektiğinin belirlenmesini şart koşar (2018, s. 90). Bu anlamda sağaltma formülü gene her şeyin zıddını uygulamaktır. Sıvılardan hangisi fazlaysa yahut azsa onun üstüne gidilmeli, niteliklerinde ne gibi eksilme veya artış gözlemleniyorsa o tersine döndürülmelidir.

Humoral patolojinin bir başka çıktısı da mizaçlar öğretileridir. Hipokratik-Galenik tıp sistemi üzerine inşa edilen ve Yeniçağ'da geliştirilen öğreti dört suyuğu ile bu suyukların dört niteliğinin birbirleriyle kombinasyonundan farklı mizaçlar türetir. Bu mizaçların sayısı kişiden kişiye değişmekle birlikte okuduğunuz makale açısından melankolik mizaç dikkate değerdir. Melankoli Yunanca *melas* = kara ve *cholé* = safra kelimelerinden oluşmuş bir sıfat tamlamasıdır, yanık kara safranın kana geçmesi sonucu oluşan hastalığa denir (Drosdowski vd., 2002, s. 1005). Gene Burton da bedenin türdeş olmayan kısımlarına bakarken karaciğer ifrazatının safıralı veya sulu olduğundan, ifrazatın ikincil organlarca gönderildiğinden, bunlardan sarı safranın safra kesesinden salgılandığından söz eder, kara safra ise dalak tarafından "gizli bir meziyetle karaciğere" aktarılır (2019, s. 305). Dalaktan çıkıp sol kaburgaların altından yayılan kara safra "hipokondrium bölgesinde tehlikeli kasılmalar yaratır" (Burton, 2020, s. 170), melankolinin sebeplerinden olan kederden mustarip kimselerde de bu kasılmalar gözlemlenir. Schmidt'e göre Harvey'nin 1628'de büyük kan dolaşımını keşfiyle birlikte Galenik öğretinin temel varsayımları bertaraf edilmiş, onun yerine 1700 dolaylarında Descartes'in çıkardığı makine modellenmiş insan organizması, dolayısıyla da iatromekanizm, yani tıbbi mekanizmacılık hâkim paradigmaya dönüşmüş, ne var ki mizaçlar öğretisi, varlığını sonraki yüzyıla kadar sürdürmüş ve bilimdeki gelişmelerle kimi değişim ve dönüşümlere uğrayarak yeni veçheler kazanmıştır (2007, s. 1382-1383). Öte yandan Galenik tıbbın temel varsayımları yıkılsa bile etkileri hemen silinmemiştir. 18. yüzyılda yavaş yavaş yerleşen yeni psikopatolojik anlayışla birlikte somatik patolojiye dayalı eski suyuklar teorisi hemen ortadan kalkmamış, ikisi bir müddet yan yana yürümüş, hatta Anne-Charles Lorry gibi ikisini uzlaştırıcı girişimlerde bulunanlar olmuştur. Dolayısıyla mizaçlar öğretisinin ve onun geri planındaki suyuklar teorisinin Goethe'nin ilk kez 1790'da basılan *Torquato Tasso* piyesinde etkilerinin hâlâ görülmesi de böyle açıklanabilecektir.

² İngilizce'de hâlâ varlığını sürdüren "physician" kelimesi hekim anlamı taşırken fizikten kök aldığı hatırlatmakta fayda görüyorum.

Suyuklar teorisini anlamak melankoliyi anlamak bakımından önem arz eder demiştim. Şimdi makalenin teorik kısmının ağırlık merkezini teşkil eden Burton'a geçmeden önce Hipokrates ile Galenos'un melankoliyle ilgili açıklamalarına, bir de aslında Galenos'tan önce yaşamış olmasına rağmen onun "gölgesinde kalmış" (Kaya, 2008, s. 186) Efesli Rufus'un görüşlerine kısaca yer vereceğim.

Hipokrates *Külliyat*'ın "Aforizmalar" metninin VI. bölüm, 23. aforizmasında "Uzun zamandır korku duyan veya depresyonda³ olan hastalar melankoliye eğilimlidir" (Jouanna & Magdelaine, 2018, s. 259) der. Buradaki korku duygusunun ne denli kilit rol üstlendiğini bilhassa Burton'ın tariflerine bakınca anlayacağız. *Definitiones medicae* eserine⁴ bakıldığında Galenos melankoliyi şöyle tarif eder: "Melankoli nedir? Akla zarar verir bir ıstıraptır, kuvvetli bir bitkinlikle, en sevdiklerinden yüz çevirmekle irtibatlı olarak baş gösterir, ateş çıkmaz. Kimi hastalarda kara safra büyük miktarlarda olduğu takdirde mideye de zarar verir, dolayısıyla kusma görülür, aynı zamanda da akıl kötü bir hale bürünür" (2023, s. 107). Alıntıda da görüleceği üzere soruda melankoli, cevaptaysa "kara safra" ibaresi geçer. Melankolinin kelime anlamı olarak kara safra demek olduğuna yukarıda değinmiştim. Schipperges'e göre nasıl tabiatla dört unsur varsa mizacımızı oluşturan da dört sıvı, yani kan, balgam, (sarı) safra ve kara safra vardır, bunların karışımına mizaç denir. "Sürekli karışmaları ve ayrışmaları hastalık ile sağlığın şartıdır [...] Bilhassa 'melaina chole', yani siyah, parçalayıcı, yakıcı maddedir ki efkârlandırır, kederlendirir" (2007, s. 965).

Roma'nın en büyük ve önemli hekimlerinden biri olması ve melankoliye yönelik telif ettiği müstakil kitap tıbbın üstatlarından Galenos'un "Son hekimler arasında melankoli hakkındaki en iyi eseri telif eden" (Galenos'tan akt. Flashar, 1966, s. 84) övgüsünü kazanması bakımından da Efesli Rufus'u göstereceğim. Aslen Efesli olup mesleğini İskenderiye ve Roma'da icra etmiş, önde gelen ilkçağ hekimlerinden Efesli Rufus melankoli meselesini *Kitâbü'l-Mirreti's-sevdâ* başlığı altında yer alan iki makalesinde ele alır, gelgelelim Kaya'ya göre pek çoğu Grekçe literatürde de bulunmayan kitaplarının sonraki dönem Arapça kaynaklarda ancak künyeleri alıntılanmıştır (2008, s. 186). Bununla birlikte eseri, geçtiği Arapça, Yunanca, Latince vs. kaynaklardan derleyen muhtelif bazı İngilizce ve Almanca yayınlar vardır (krş. Kollesch, 1989; Pormann, 2008). Rufus'a göre başlangıç safhasındaki melankolinin işaretlerinden biri, görünür bir sebep olmaksızın şiddetli bir yalnız kalma ve başkalarından uzak durma özlemidir. "Melankoli ızdırabı çeken anlamının ilk alameti o kişinin normalden daha çabuk korkması, üzülmesi, kaygılanması ve yalnız kalmaktan hoşlanmasıdır" (Pormann, 2008, s. 37). Daha önce de çeşitli yerlerden alıntıladığım gibi korku ve yalnızlık melankolinin başlıca işaretleridir. Flashar da kapsamlı melankoli incelemesinin Rufus'la ilgili maddesinde semptomları "korkaklık, tereddüt, sebepsiz düşüncelere dalma, bir yiyecek veya içecekten tiksinti [...], ölümden bahsetme iptilası, yalnızlık arayışı vs." diye sıralar (1966, s. 95). Hastalığa sebep olarak kara safranın vücutta çok miktarda bulunmasından ziyade bu safranın kana nüfuz etmesi gösterilmektedir (Pormann, 2008, s. 43), öte yandan kişinin yapısı da bu hastalığa zemin hazırlayabilir, nitekim "üstün tabiatlı" kimseler melankoliye yatkındır, çünkü "çabuk hareket eder, çok düşünürler" (a.g.e., s. 47), hatta belirli bir ilme çokça kafa yorup da sonunun melankoli olmasından kaçabilecek yok gibidir. Bununla birlikte bu hekimin gerek önerdiği tedavilere gerek incelediği vakalara göz atıldığında melankoliyi daha ziyade somatik bir hastalık olarak gördüğü anlaşılmaktadır (krş. a.g.e., s. 49-73).

Son olarak 17. yüzyıl İngiliz ruhbanından yazar Robert Burton'ın *Melankolinin Anatomisi* kitabından derlediğim melankoli hastalığının tanımı ve sebeplerinden bahsederek bir sonraki bölümde melankolinin emarelerini *Torquato Tasso* üzerinden gösterip çözümleneceğim. Burton da tıpkı Hipokratik-Galenik geleneğe uygun olarak gözlemcidir, tabiatüstü güçlere pek aldırış etmez, nitekim melankoli emarelerinin iblisten, efsundan vs. değil "tabii ve dâhili sebeplerden ileri" (2022, s. 188) geldiğini ifade ettiği bunu gösterir, böylelikle açıklamaları makul bir zemine oturur. Bir önceki paragrafın son cümlesi bu hastalığın antik hekimlerde daha ziyade bedenle ilişkili olarak görüldüğünü ifade ederken Burton da bunu ikrar eder (2019, s. 82), Hipokrates de hocası Demokritos'un yanına gidip hayvanları parçalara ayırdığını görünce bunun sebebini sorar ve onun melankolinin sebebini bulmak maksadıyla teşrih yaptığı cevabını alır (a.g.e., s. 104), fakat Burton meslekten ilahiyatçı olmak bakımından kendisini ruhani bir tabip sayarak (a.g.e., s. 83) melankoliyi "beden ile ruhun ortak bir illeti" addeder (a.g.e., s. 84). Gene kolumuz veya bacağımız ağırken devasını bulmak için elimizden geleni yapmamıza rağmen sıra "akli hastalıklara gelince" (a.g.e., s. 147) aldırış etmeyişimiz bu rahatsızlığa eskilerin fiziki yaklaşımının ötesinde ruhani bir bozukluk olarak bakmaya başladığını gösterir. Kitaba yazdığı önsözünü bitirip "Hastalıkların Tanımı" bölümüne geçince hastalıkları "bedensel ve zihinsel" (a.g.e., s. 278) olarak ayıracağını söyler. Öte yandan incelemesinin ilerleyen sayfalarında ruhun önemini, "bedenin başına gelen bütün musibetlerin ruhtan" (2020, s. 150)

³ Orijinal metinde hüznün, keder veya yeis benzeri bir kelime geçiyor olsa gerektir. Mütercimim tercihi her halükârda modern psikolojinin tanımladığı türden depresyonla ilişkili olarak anlaşılmamalıdır.

⁴ Eserin Galenos'a atfedilmesinde kapsam bakımından ihtilaflar olduğu biliniyorsa da makalemin konusuyla ilgili olmadığından üzerinde durmayıp bu husustaki sorunları ciddi bir filolojik incelemeyle serimleyen şu makaleye işaret etmekle yetineceğim: Kollesch, J. (2019). *Kleine Schriften zur Antiken Medizin*. Walter de Gruyter. ("René Chartier – Herausgeber und Fälscher der Werke Galens" başlığı, ss. 187-202).

kaynaklandığını söylemeye vardırır. Aynı minvalde melankolinin bedenî hastalıktan ziyade muhayyileyle ilgili olduğunu da vurgular.⁵

Burton'a göre melankoli, "hummanın eşlik etmediği, aşıkâr herhangi bir sebep olmaksızın korku ve hüznün gibi iki mutad refakatçiyi yanında bulunduran bir çeşit bunama"dır (2019, s. 335). Suyuklar teorisinin yukarıda ayrıntılarını gördüğümüz için söz konusu hastalığın "beynin soğuması ve kuruması sonucu belirir, beynin yapısı bozulur" (a.g.e., s. 337) yolundaki tarifi daha rahat anlaşılacaktır. Soğukluk ve kuruluk nitelikleri bu hastalığın şartlarındandır. Antik Yunan ve Roma tababetinin hemen tüm kaynaklarından beslenerek yazdığı incelemesinde Burton bu kaynaklarca en çok kabul görmüş şu melankoli ayırımına yer verir ki üç türdür; ilki beyindeki kusurlardan kaynaklı olup "kafa melankolisi", ikincisi beden bütününden kaynaklanan "beden melankolisi", sonuncusu ise karaciğer/dalak/bağırsak kaynaklı olan "yelli melankoli"dır (2019, s. 347). Fiziki yerine göre yapılan bu ayırımın yanı sıra bir de nitelikçe ayırım mevcuttur. Bu anlamda söz konusu hastalık huydan da alışkanlıktan da ileri gelebilir. Ne var ki huydan olanlar ne kadar şiddetli nöbetlere yol açsalar bile görüldükleri kişilerin melankolik tabir edilmesi uygunsuzdur, çünkü bu nöbetler geçicidir. Burton'a göre aslanan alışkanlıktan gelen melankolidir, çünkü müzmindir, "yerleşmiş bir mizaçtır, durağandır" (2019, s. 294). Melankolideki son ayırımsa hastalık sürecinin safhalarına göre yapılandır (Burton, 2022, s. 163): İlk safhada yanlış düşüncelere, manasız fikirlere kapılma, korkularını abartma gözlemlenir. Sonraki safhada kendi kendine konuşmaya, anlaşılmas sesler çıkarmaya rastlanır. Sonuncusundaysa tasavvur edilen veya dile getirilen şeyleri hayata geçirme müşahede edilir.

Schipperges'in Latin Ortaçağı'nda bu hastalık "ruhani bozuklukların genel ve merkezî kavramı" olmuştur (2007, s. 965) tespitini onarcasına Burton da "akılsızlık, melankoli, delilik tek bir hastalıktır, hepsinin ortak adı hezeyandır" (2019, s. 88) diye özetler. Bu anlamda melankolinin, sebebi tam kestirilip anlaşılamayan bozukluklara verilen bir ad olduğu göze çarpar. Galenos'un da melankoliyi delilikle bir tuttuğunu, kendisininse ayrı gördüğünü söylerken Burton tutarlı değildir (2019, s. 282), zira pek çok delilik alametini melankoliyle birlikte anar (a.g.e., s. 288). Bununla birlikte belirgin ve seçik bir farkları vardır: "Melankoli ekseriyetle sessiz sedasızdır, cinnet ise yaygaracıdır" (a.g.e., s. 280). Bu arada yazar melankoli için her ne kadar sebepsizdir dese bile yer yer kimi sebepler saymadan edemez, bu anlamda "melankolinin en büyük sebebi avareliktir" ve en iyi şifası "çalışmaktır" (a.g.e., s. 52). Önsözde başlıca sebebin avareliğe dayandığı bu marazın müsebbiplerinin daha sonra sayısını artırır: Yaşanan kederler, üzüntüler de onu tetikleyebilir, ara ara gidip gelir, ruhta ıstıraba, durgunluğa ve kasvete sebep olur, hazza ve neşeye muhaliftir. Bir başka sebep ise hareketsizliktir, hatta hareketsizlik "melankolinin ve başka pek çok illetin yegâne sebebidir" (Burton, 2020, s. 134). Hareketsizliği boş durmak bakımından avarelikle benzeştirirsek aralarındaki ilişki belirginleşir.

Melankolinin sebepleri aynı zamanda emareleri olarak da belirir. Sıkı bir ayırım mümkün görünmemekle birlikte emareleri, çözümlemenin de yapılacağı bir sonraki başlığa saklıyorum. Buna rağmen aynı zamanda başlıca sebeplerden de sayıldığı için yalnızlık ile kederi burada da anacağım. Burton yalnızlığı "tembelliğin yakın akrabası ve ona eşlik eden bir sebep" (2020, s. 140) sayar. Buradaki yalnızlık *nimia solitudo*, yani haddinden fazla olanıdır. Bunun önemini çözümlemeye göreceğiz. Yalnızlık meselesinin önemi yalnızlıkta daha da spesifik bir tanıma gidilip ihtiyari olanı, yani bile-isteye tercih edileni ayırıştırılınca belirginleşir. Çünkü seçimli yalnızlık melankolinin birinci sebebi olup belirtileri ormanlarda, dere kenarlarında tek başına yürümek ve odasından çıkmamak gibi hallerdir. Burton bunların başlarda tatlı geleceğini, fakat sonra kurtulmanın mümkün olmayacağını not eder, öyle ki kişi günlük işlerini göremez, yapmak istediklerini yapamaz. Böyle kimseler etraflarında kimse görmeye tahammül edemezler (2020, s. 142). Yukarıda Efesli Rufus'un da yalnızlığa ne denli ağırlık verdiğini görmüştük.

Hastalığın bir başka sebebi "duygu karmaşaları"dır (a.g.e., s. 152). Bu duygu karmaşalarının başlıcası keder duygusudur. Tıpkı yalnızlık gibi bu da hem sebep hem belirtidir, üstelik öylesine baskındır ki ortaya çıkmasıyla sair duyguları yok eder, insanı fiziken de çökertir (a.g.e., s. 166-168). Sebepler arasında gene bir başka duygu korkudur ki Burton onu "kederin kardeşi" (2020, s. 171) sayar, hele de bir topluluk veya nüfuzlu şahsiyetler karşısındayken tutukluk yaşamaları olağandır. Bununla kalmaz, vesveseye de neden olur. Melankoli müsebbibi duygular arasında ayrıca utanç, haset ve garazın yanında rekabet ve nefret de bulunur (a.g.e., s. 173-182). Sürekli tedirgin bir mizaç ve biteviye güvensizlik duymak da bu cümleden sayılabilir (a.g.e., s. 192).

Tanımı ve sebepleri böylece ortaya konduktan sonra Hipokrates'in *Külliyat*'ta "Havalar, Sular, Yerler" metniyle açtığı çığır izleyerek Burton da melankolinin coğrafyayla ilişkisini kurar. Buna göre melankoli daha ziyade sıcak memleketlerde olur (2020, s. 126); ilginçtir, yazar, çözümleyeceğim piyesin geçtiği Ferrara kentini örnek göstererek, bura dolaylarındaki arazilerin kötü havalarından ötürü melankoliye yol açtığını kaydeder (a.g.e., s.

⁵ Bununla birlikte Burton'ın tavrını modern psikolojinin öncülüğüne vardırarak denli önemsemek abartıya kaçabilecektir. Çünkü bedeni ruha tâbi kılıcı anlayışa Galenos'ta da rastlayabilmekteyiz (krş. Donini, 2023, s. 236, 237). Buradaki asıl mesele elbette ruhun nasıl tarif edildiği, nasıl anlaşıldığıdır, ama makalemin konusuyla doğrudan bağı olmadığından üzerine daha fazla gitmeyerek sadece not düşmüş olmayı yeterli görüyorum.

130). Bu ayrıntılardan sonra bir alt bölümde melankolinin emarelerine, bu emarelerin piyesin başkişisindeki dışavurumlarına ve çözümlemelerine yer vereceğim.

3. TASSO'DA MELANKOLİ EMARELERİ VE ÇÖZÜMLEMELERİ

Suyuklar ve nitelikleri nasıl farklı farklıysa onlardan kaynaklı melankolinin emareleri de pek çok değişiklik gösterir. Burton'a göre sebeplerin çeşitliliği belirtilerinkini beraberinde getirir (a.g.e. 2022, s. 114). Yukarıda kaydettiğim gibi pek çok emare hastalığın sebebiyle birdir, onun için okur, tekrara düştüğü hissine kapılırsa emare ve sebepleri birlikte düşünmelidir.

Bu başlıkta Goethe'nin ilk basımı 1790, ilk temsili ise 1807'de yapılan *Torquato Tasso* piyesinin esere adını veren başkişisinin yaşadığı hastalığı 2. bölümde aktardığım bilgiler ışığında ve gene Burton'a dayandıracağım melankoli emarelerinin izini sürerek çözümleyeceğim. Fakat öncesinde, Türkçede tespit edebildiğim kadarıyla hiçbir eserinin çevirisi bulunmayan ve Romanistik çevreleri dışında belki ancak dar bir zümrece tanınan bu ünlü İtalyan şairiyle ilgili birkaç biyografik veri iletmekte yarar gözetiyorum.

Kendisinden bir kuşak önce yaşayan Ludovico Ariosto'yla birlikte İtalyan Rönesansı'nın başlıca temsilcilerinden olan Torquato Tasso, selefinin aksine köken olarak pek iyi bir aileden gelmemektedir, yaşamı ve ölümü de "bambaşka, adeta daha soysuzca" (Mellein, 1983, s. 128) olmuştur. Giordano Bruno ve Galileo Galilei'nin de çağdaşı olan Tasso 1544'te Sorrent'te dünyaya gelir, on yaşına kadar annesi ile kız kardeşinin yanında kalır, ardından Roma sürgününe yollanan babasının peşinden gider. Muhtelif saraylarda vazifeler üstlenen babasının yanında hem saray gerçekliğiyle genç yaşlarda tanışır hem iyi bir eğitim alır. 1564'te Bolonya'daki üniversite ilişkilerini hicvedince buradan kaçması gerekir, bunun üzerine kabul aldığı Padova'da ilk aşk şiirlerini inşaat ettikten sonra çözümlemeye aldığı piyesin geçtiği mekân Ferrara'ya gidip Dük II. Alfonso'nun hizmetine girer. Hükümdarın iki kız kardeşiyle mutsuz bir aşk yaşar, bir yandan muazzam edebî ve sosyal başarılar göstermeye başlarken bir yandan da saygınlık kazanma arzusu, aşırı hassasiyet ve evhamdan ötürü "manik paranoya ve kronik depresyon" (a.g.e., s. 129) baş gösterir. Defalarca kapatıldığı tımarhaneden muhtelif firar girişimlerinde bulunmuş, her defasında Ferrara'ya geri dönmüştür. Son olarak yedi yıllığına kapatıldığı S. Anna Tımarhanesi'nde yekken papa ile kayserin de müdahaleleri olmasına rağmen onu nihayet 1586'da "kudretli Vincenzo Gonzaga Kurtarıp Mantova'daki sarayına" (a.g.e., s. 130) alır. Burada da tutunamayıp gene pek çok farklı saraya girer, çıkar. Nihayet Roma'da Kapitol'de şairlik tacı giydirileceği günün arifesinde⁶, 1595 yılında skandallara konu bir ölümle hayatını kaybeder. Parladığı gençlik eseri 1562'de, Ariosto'nun koyduğu normlarla yazdığı on iki şarkılık *Rinaldo* destanıdır. Başyapıtı ise Goethe'nin piyesinde de anılan, 1570'lerde başlayıp nihai halini 1581'de alan *Gerusalemme liberata* [Kurtarılmış Kudüs] destanıdır. Destanda gençlik yıllarından beridir merak saldıği İslam-Hıristiyanlık, Şark-Garp çatışmasını ele alır, eseri kaleme almak için onu harekete geçiren, Kanuni'nin Avrupa içlerine ilerleyişi olmuştur.

Şimdi piyese bakalım. Tasso'daki hiç şüphesiz en belirgin melankoli emaresi yalnızlık ve merdümgerizliktir, yani insanlardan kaçışıdır. Mellein (1983, s. 135) Tasso'nun yaşadığı yalnızlığı mektuplarının da gözler önüne serdiğini belgeler, zaten Burton (2022, s. 140, 141) da melankoliklerin merdümgeriz olduklarını söyler, dostlarından bile kaçır, gözetlendiklerini veya alaya alındıklarını düşünürler. Bu bakımdan ilk perdenin ikinci sahnesinde prenses ile Leonore konuşurlarken şu ifadelerine dikkat edelim, prenses der ki: "Als man dem Dichter gern begeben mag / Der uns zu meiden, ja zu fliehen scheint / Etwas zu suchen scheint das wir nicht kennen / Und er vielleicht am Ende selbst nicht kennt"⁷ (Goethe, 2007, s. 306, 307). Çok yakın birer dost oldukları şairin yanlarından kaçmak isteyişinin belirgin örneklerinden olan sahnede bu kaçınma halinin herkesin dikkatini çekecek kadar açıktan olduğu görülür. Leonore'nin ilginç yanıtı muhatabını onaylayıcıdır: "Er scheint sich uns zu nahn, und bleibt uns fern / Er scheint uns anzusehn, und Geister mögen / An unsrer Stelle seltsam ihm erscheinen"⁸ (a.g.e., s. 307). Bu vurucu mısralar Tasso'nun hem çekingenliğini hem bakışlarındaki boşluğu veya hayreti açıkça ifade etmektedir. Aynı mütereddit tavra üçüncü sahne başlamadan önce de rastlanır, prenses onun uzaktan ağır adımlar attığını, birdenbire durduğunu, kararsız görüldüğünü gözlemler, Tasso dalgındır.

Hemen sonraki sahnede, şairin hamisi Dük Alphonso⁹, gözdesinin yalnızlığı aramasını eleştirir: "Es ist ein alter Fehler, daß er mehr / Die Einsamkeit als die Gesellschaft sucht."¹⁰ (Goethe, 2007, s. 309) Tasso'nun yanlarından

⁶ Goethe de bu olayın olmasından çok öncesine yerleştiği piyesinde şaire hem Leonore ile prensesin elinden taç giydirecek hem de düke Kapitol'de alacağı taçtan bahsettirecek duyduğu takdiri dile getirir. (krş. 2007, s. 315)

⁷ Piyenin yayınlanmış Türkçe çevirisi olmadığından buradan itibaren eserin orijinalinden yaptığım tüm alıntıların çevirilerini dipnotta düzyazıyla aktaracağım: "Bizden sanki imtina eden, hatta kaçan, bilmediğimiz, belki nihayet kendisinin bile bilmediği bir şeyler aranan şaire denk gelmeyi isteyince".

⁸ "Yanımıza yaklaşır gibi ama uzakta kalıyor, bize bakar gibi ama bizim yerimize gözüne görünenler ruhlar olsa gerek."

⁹ Goethe'nin 1780/81'de yazmaya başladığı metni İtalya seyahatinde yanına aldığı, dönüşte baştan elden geçirdiği sıralarda 1788'te Serassi'nin meşhur Tasso biyografisini okuduğunu ve çokça ilham aldığı biliyoruz. Piyesteki karakterler de gerçek hayattan alınma olup bazı isimlerin imlasında değişiklik görülebilmektedir. Mellein'in Alfonso'su ile Goethe'nin Alphonso'sundaki yazım farkı bu değişiklikten ileri gelmektedir.

¹⁰ "Cemiyeti değil yalnızlığı araması eski bir yanlıştır."

kaçmasını anlayamaz, anlamamakla kalmayıp tasvip de etmez: “Verzeih ich ihm wenn er den bunten Schwarm / Der Menschen flieht und lieber frei im Stillen / Mit seinem Geist sich unterhalten mag / So kann ich doch nicht loben daß er selbst / Den Kreis vermeidet den die Freunde schließen”¹¹ (a.g.e., s. 309). Burton’ın yukarıda anılan ifadesini hatırlarsak, dostlarından bile kaçarlarsa, demektir. Dükün beyanıyla Burton’ın kaydettiği melankoli emaresi bu bakımdan harfiyen örtüşür, çünkü insanın başını dinlemek istemesi ne kadar anlaşılırsa bile, hele de saray gibi kapalı bir çevrede ve şair ile hükümdarın tâbi olduğu bir patronaj hiyerarşisi (krş. İnalçık, 2022, s. 9-17) içerisinde böyle bir kaçınmaya karşı patronun “övemem” ifadesi, Goethe’nin piyeste sıkı bir dil tabakalaşması gözetildiğinde de dikkate alındığında, tastamam kızgınlığına yorulabilecektir. Gene Burton’dan hatırlayacağımız *nimia solitudo*, yani haddinden fazla yalnızlığı da bu mısralardan okumak mümkündür, zira Tasso, dükün de tespit ettiği gibi kalabalığın alaca-bulacasından değil düpedüz dost meclisinden imtina eder. Üstelik dükün seçtiği kelimelere ayrıca özen gösterilirse bu yalnızlığın ihtiyari, yani seçimli, tercihe bağlı bir yalnızlık olduğu da gözden kaçmayacaktır. Bu anlamda yukarıda, Burton’a dayanarak seçimli yalnızlık kişiyi yapmak istediklerinden, hatta günlük işlerini görmekten bile alıkoyar demiştik. Nitekim prenses ile Leonore dükü teskin amacıyla şairin bir türlü tamamlamadığı eserin bitmek üzere olduğundan dem vurunca dükün cevabı manidardır: “Er kann nicht enden, kann nicht fertig werden / Er ändert stets, sucht langsam weiter vor / Steht wieder still, er hintergeht die Hoffnung”¹² (Goethe, 2007, s. 310). Alıntıdan görüldüğü üzere şairin elinden iş çıkmaz; gelgelelim patronaj meselesini tekrar anacak olursam himayesinde bulunduğu dükün beklentilerini karşılaması saraydaki varlığının gereğidir, hararetle beklenen eseri, biyografide de kısaca değindiğim Kudüs destanıdır, oysa eser bir türlü bitmemektedir, bitse dük yalnızlığa çekilmesine bile rıza göstereceğini açıkça dile getirir. Eserin bitmesi bir tarafa, saray adabı gereği soylu bir kimsenin dar bir muhitte bulunamayacağı, dünyayı tanınması gerektiği, bu işin de yalnızlıkla olmayacağı gene dük tarafından doğrudan söylenmektedir.

Melankoli emarelerinden biri de şüphe, başkalarına güvenmemedir (Burton, 2022, s. 131). Vesveseyle ilgili alıntılarda da benzer örneklerine rastlayacağımız aynı tavır için Leonore’nin şu sözlerine dikkat kesilelim: “[...] Daß er nicht / Die Menschen länger meide, daß sein Argwohn / Sich nicht zuletzt in Furcht und Haß verwandle!”¹³ (Goethe, 2007, s. 311). Elbette yalnızlıkla birlikte tezahür eden bir emaredir bu. Biri diğerini besler. İnsanlardan kaçtığı yalnızlaşır, yalnızlaştıkça daha fazla kaçar. Leonore’nin sezgilerinin doğurduğu endişe ve bu endişelerin gerçekleşmemesi temennileri -piyesin sonlarından bildiğimiz gibi- boşa çıkacak, korktuğu başına gelecektir. Nitekim dükten hoşgörü ricasında bulunması üzerine aldığı cevap ki eserin en aforizma karakterli mısralarındandır, bu tespitleri doğrular: “Die Menschen fürchtet nur, wer sie nicht kennt / Und wer sie meidet wird sie bald verkennen”¹⁴ (a.g.e., s. 311). İçine çekildiği yalnızlık girdabından ötürü çevresindeki dostları düşman belleyen şair, güvenini yitirir, daimî bir şüpheye gark olur. Dük, durumun vahametinin farkındadır:

[...] gegen viele
Hegt er ein Mißtraun, die, ich weiß es sicher,
Nicht seine Feinde sind. Begegnet ja
Daß sich ein Brief verirrt, daß ein Bedienter
Aus seinem Dienst in einen andern geht,
Daß ein Papier aus seinen Händen kommt,
Gleich sieht er Absicht, sieht Verrätere
Und Tücke die sein Schicksal untergräbt¹⁵ (Goethe, 2007, s. 311).

Bu mısraların son derece evhamlı, vesveseli bir karakteri tasvir ettiği ortadadır. En ufak rastlantıyı komplo görme eğilimindeki birini anlatmaktadırlar. Nitekim Burton, melankoliklerdeki bu hali tespit etmekte, dostu düşman saydıklarını söylemektedir (2022, s. 134). Güvensizlik beslediklerinin düşmanı olmadığını dük de piyesteki diğer figürler de bilmektedirler. Hatta dük, sırf şair incinmesin diye her dediğine itibar eder, odasına zorla girildiğini ileri sürse boş vermeyip tahkik ettirir, soruşturur, ama kâr etmez. Tasso sahnede belirmeden önce dük işi bir adım daha öteye taşıyacak, ondaki bu hali hastalık olarak teşhis edecektir, tevekkeli şu mısraları dile getirişi boşa değildir: “Besser wär’s / Wenn wir ihn heilen könnten, lieber gleich / Auf treuen Rat des Arztes eine Kur / Versuchten [...]”¹⁶ (Goethe, 2007, s. 311).

Şairin yakalandığı hastalığın emarelerinden biri de korku ve kederdir. Esasen bu iki duyguyu birbirinden ve yalnızlıktan ayırmak güçtür, nitekim korku, keder ve kuşku Burton’a göre (2022, s. 192) hep aynı kaynaktır ve birbirlerine eşlik ederler, yalnızlık da işte bu sebeplerin sonucunda doğar. Peki, yalnızlığının örneklerini gördüğümüz Tasso’nun korkusunu, kederini nereden anlarız? Leonore ondaki ıstırabı ve kederi anlatırken şu

¹¹ “Renkli kalabalıktan kaçıp sessiz sakin tek başına kendi zihniyle sohbet etmek isteğini başışlasam da dostların oluşturduğu çevreden bile kaçınmasını asla övemem.”

¹² “İşi bitmiyor, işi tamamlayamıyor, değiştirip duruyor, gücbela ilerliyor, gene duruveriyor, umutları boşa çıkarıyor.”

¹³ “İnsanlardan daha fazla kaçmasa, şüphesi sonunda korku ve nefrete dönüşmese bari!”

¹⁴ “İnsandan bir tek tanımayan korkar, insandan kaçansa, yakındır, onları yanlış tanıyacaktı.”

¹⁵ “Pek çocuklarına güvensizlik besler, oysa kesinces biliyorum, düşmanı değil. Bir mektup yolunu şaşırma, bir hizmetli görevini bırakıp başka işe başlamaya, bir kâğıt ellerinden düşmeye görsün, hemen kasit arar, hıyanet, yazgısının altını oyacak hileler görür.”

¹⁶ “Onu sağaltabilesek iyi olurdu, hekimin kıymetli tavsiyesine uyup keşke hemen tedaviye girişsek.”

ifadeleri sarf eder: “Versteckt im Busche gleich der Nachtigall / Füllt er aus einem liebekranken Busen / Mit seiner Klagen Wohllaut Hain und Luft: / Sein reizend Leid, die selge Schwermut lockt / Ein jedes Ohr und jedes Herz muß nach –”¹⁷ (Goethe, 2007, s. 308). Böylelikle ıstırap, keder ve yakınmalarını herkes işitir. Tasso sahneye ilk çıktığında da göreceğimiz gibi kendisine verilen tacı kabul etmek istemeyecek, başını alıp ormana, acılarını gömdüğü yere gitmek isteyecektir. Mutluluk ânında dahi acı duymak, başını alıp tenhaya gitmek melankoliklerin yaşadığı duygu karmaşalarıdır.

Melankolikler çokça mahcup ve sıkılgandır, ayaklarına gelen nimeti teper, payeleri, makamları geri çevirirler (Burton, 2022, s. 139). Prenses ile Leonore, bir önceki kuşak yaşayan, İtalyan şiirinin ustası Ariosto’nun büstünün yanı sıra övgü ve takdirlerini sunmak amacıyla, çiçeklerden yaptıkları tacı Tasso’ya da takmak istediklerinde, tereddüdünü yenip nihayet yanlarına gelebilen Tasso işittiği övgülerle iftihar edecek yerde utanır, sıkılır ve tacı kabul edemeyeceğini ifade eder: “So laßt mich denn beschämt von hinnen gehn! / Laßt mich mein Glück im tiefen Hain verbergen. / Wie ich sonst meine Schmerzen dort verbarg. / Dort will ich einsam wandlen, dort erinnert / Kein Auge mich an’s unverdiente Glück”¹⁸ (Goethe, 2007, s. 316, 317). Bunların sıradan birer tevazu sözü olmayıp şairin hakiki duygularını yansıttığını ısrar ve inadından anlarız. Dikkat edilirse melankoli emaresi tüm duygular birbirine eşlik etmekte, birbirini beslemektedir. Duyduğu utanç ve sıkılma Tasso’yu koruluğa, yalnızlığa iter, yaşadığı mutluluğu hak etmediğini düşünür. Melankoliklerde ciddi duygu karmaşaları gözlemlenir. Sevinecek yerde üzülmür, güvencük yerde korkar, gırgın davranacak yerde utanıp sıkılırlar ve Burton’a göre bu “duygu karmaşaları bedene sıklıkla zarar verir ve melankolinin bilindik sebebidir” (2020, s. 152). Nitekim Tasso’da bu özellikler hep belirmektedir. Bir önceki bölümde de kaydettiğim gibi sebepler ile belirtiler benzeşebilmekte, kimi zaman hangisinin hangisi olduğu seçilememekte, biri öbürüne yol açabilmektedir. Sürekli uçlara savrulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan melankoliklerin yaşadıkları duygu karmaşası bir yanda utanç ve sıkıntı şeklinde dışa vururken bir yanda küçümseme ve haset olarak belirebilmektedir. Sözelimi büyüklüğünü ve tecrübesini takdir ettiği Antonio, aslında onun sarayda kalmasını isterken Tasso, dediklerini hep başka tarafa çeke çeke hakkındaki yorumunu piyesin sonlarına doğru nihayet şöyle dile getirir: “Er spielt den Schonenden, den Klugen, daß / Man nur recht krank und ungeschickt mich finde / Bestellet sich zum Vormund, daß er mich / Zum Kind erniedrige, den er zum Knecht / Nicht zwingen konnte”¹⁹ (Goethe, 2007, s. 376, 377). Bu kendi kendine konuşma hali, âşık olduğu prensesi bile düşman safına koymasıyla sonlanacaktır.

Kendi işlerinden veya başkalarının yaptıklarından ötürü yerli yersiz vesveseye kapılıp canları sıkılır (Burton, 2022, s. 128). Buna haset ve rekabet duyguları da eşlik eder. Dükün müsteşarı Antonio sahneye ilk çıkışında bir devlet adamı tavrı ve nüfuzunun sağladığı otoriter tutumuyla konuşunca prenses her ne kadar onun kötü niyetli olmadığını temin etse bile Tasso alınmıştır, kuruntulara kapılır, çekip gitme isteğinden söz eder: “Mir scheint die Einsamkeit zu winken, mich / Gefällig anzulispeln: komm, ich löse / Die neu erregten Zweifel deiner Brust”²⁰ (Goethe, 2007, s. 323). Müsteşarın huzurunda hissettiği rahatsızlık onu gene yalnızlığa iter ve kullandığı *fısıldamak* fiili ile “içinde yeni uyanan şüpheler” ifadeleri işkilli ve evhamlı karakterini sadece tescillemeyle kalmaz, esasen durumun bizzat farkında olduğunu da ortaya koyar. Rahatsız olunacak bir şey yoksa da müsteşarın varlığı ve sözleri, şairi “feci” etkilemiştir: “Sein Wesen, seine Worte haben mich / So wunderbar getroffen”²¹ (a.g.e., s. 323) Tasso yıkılır, Antonio gibi kendinin zıddı, güçlü bir karakter onu sarsar: “[...] ich fürchtete / Wie Echo an den Felsen zu verschwinden / Ein Widerhall, ein Nichts mich zu verlieren” (a.g.e., s. 324). Kendini hiçe sayar, bir hiç gibi yitip gideceğini düşünür. Burton’ın “cihan nazarında en kayıtsız, en mesut, en şen ve en neşeli, melankoliden uzak insanlar prensler ve mühim adamlardır” (2019, s. 230) sözleriyle bakacak olursak Antonio ile Tasso arasındaki zıtlık hem mevkileri hem sağlık durumları açısından iyice belirginleşir. Kendini nasıl hakir gördüğünü ispatlayan bu mısraları, “O laß mich einen Vorhang vor das ganze / Mir allzuhelle Schauspiel ziehen, daß / In diesem schönen Augenblicke mir / Mein Unwert nicht zu heftig fühlbar werde”²² (Goethe, 2007, s. 325) sözleri de pekiştirir.

Prenses, Antonio’nun ona “akıllı bir dost” olacağından eminken Tasso işkillenmekten vazgeçemez: “Ich hofft’ es ehmals, jetzt verzweifel’ ich fast”²³ (a.g.e., s. 328). Oysa, demin de belirttiğim gibi çaresizlik verecek veya umudunu sarsacak bir şey olmamıştır, kuruntusundan ibarettir. Çevresinde hep topu dört kişi varken neredeyse hepsine karşı güvensizdir. Prenses dükü söyler, Tasso onu dost değil hükümdarı ve patronu olarak kabul eder. Antonio’ya itirazlarını az önce gördük. Leonore ileri sürülünce onda da kusur bulur: “[...] und wenn sie auch / Die Absicht hat, den Freunden wohlzutun / So fühl man Absicht und man ist verstimmt”²⁴ (a.g.e., s. 328). Burton’ın daha önce

¹⁷ “Bülbül misali çalılığa gizlenmiş halde aşk hastası bağrından kopan yakarılarının sedasıyla koruları ve havayı doldurur: Hoş ıstırapı ve mesut kederi herkesin kulaklarını cezbeder ve herkesin yüreği –”.

¹⁸ Bırakın mahcup mahcup gideyim buralardan! Saadetimi koruluğun derinlerine saklayayım. Tıpkı acılarımı da saklayışım gibi. Bir başıma dolanayım oralarda, hiçbir göz hatırlatmaz bana hak etmediğim mutluluğu.”

¹⁹ “Korumak istermiş, akıllıymış tavırları takınıyor, millet beni iyice hasta ve beceriksiz bellesin diye başıma kâhya kesiliyor, köleliğe zorlayamadığı şahsımı çocukluğa alçaltıyor.”

²⁰ “Sanki yalnızlık bana işaret ediyor, tatlı tatlı fısıldıyor: Haydi, içinde yeni uyanan şüpheleri dağıtayım.”

²¹ “Varlığı, sözleri beni feci etkiledi.”

²² “Gözüme çok parlak gelen şu oyuna bir perde çekeyim de şu güzel anda değersizliğimi çok şiddetli hissetmeyeyim.”

²³ “Ben de vaktiyle aynısını umardım, şimdiyse çaresizliğe kapıldım kapılacağım.”

²⁴ “Dostlarına iyilik etme kastı varsa bile kasıt sezilince insanın keyfi kaçıyor.”

de andığım teşhisiyle tam bir merdümگیرizdir. Bunun üzerine prenses de yeise kapılır, bu yolda giderse kimselerin bulunamayacağından dem vurarak yolun sonunu yalnızlık olarak görür. Bünye yalnızlığa alışmayagörsün, “kendini şımartacak”, dışarıda yoksunduğu “altın çağı” her ne kadar işe yaramayacaksa da iç âleminde kurmaya çalışacaktır. Dördüncü perdede işler hepten çığırından çıkar. Hiçbir telkin çabasına cevap vermeyen Tasso üçüncü sahnede yalnız kalınca uzun bir monolog çekerken şunları söyler:

Ich soll erkennen daß mich niemand haßt
Daß niemand mich verfolgt, daß alle List
Und alles heimliche Gewebe sich
Allein in meinem Kopfe spinnt und webt!
Bekennen soll ich daß ich unrecht habe,
Und macnhem unrecht tue der es nicht
Um mich verdient! Und das in einer Stunde
Da vor dem Angesicht der Sonne klar
Mein volles Recht, wie ihre Tücke, liegt²⁵ (Goethe, 2007, s. 369).

Bu resmen deliliğe varan bir haldir. Bu anlamda hem Burton'ın Galenos başta olmak üzere kendinden öncekilere de dayanarak melankoliyle deliliği bir tutması bakımından hem de hastalık sürecinin ikinci safhasındaki kendi kendine konuşma halleri bakımından melankoli için son derece somut bir örnek teşkil eder. Tasso bütün dünyayı kendine karşı bir olmuş gibi görür, içini kemiren şüphe ve güvensizlik, dostlarının sözlerini tam tersine yormasına neden olur. Leonore'de de güya aldanmıştır. Ona nasıl olup da güvendiği için dövünürken gene abartmaya meyleder, kurnazlığından başlayıp hızını alamayarak en son, düşmanı saydığı Antonio'nun emellerine alet olmuş bir yılan olduğunu söyler: “Nun kommt sie als ein Werkzeug meines Feindes / Sie schleicht heran und zischt mit glatter Zunge / Die kleine Schlange, zauberische Töne”²⁶ (a.g.e., s. 370).

Antonio meselesi şairin başına zaten büyük dert açar. Akıllı, oturaklı ve olgun bir devlet adamı olan Antonio, gene bir duygu karmaşası halinde bulunan genç ve tecrübesiz Tasso'nun iyi niyetli prensesin tavsiyesine uyarak yaklaşma çabalarına temkinle yaklaşır, yersiz sokulganlığına anlam veremeyip istifini bozmaksızın mesafesini korur, muhababının tahrikkâr sözlerine aldırılmaz. Fakat aslında ağırbaşlılıktan ibaret bu tavrı, dükün gözdesini daha da kıskırtınca durum çatallanır, Tasso, “Bist du der Mann der du dich rühmst, so steh mir”²⁷ (Goethe, 2007, s. 339) diyerek meydan okur. Ondaki saray adap ve erkânından habersiz bu isteğe, müsteşar gene ağırlığını bozmadan cevap verir, sarayda silah çekip huzuru kaçırmak yasaktır, cezayı muciptir, gelgelelim Tasso laf dinlemeyip kılıcını çeker: “Zieh oder folge! Wenn ich nicht auf ewig / Wie ich dich hasse dich verachten soll.”²⁸ Şüphe ve güvenmeme emareleri altında da incelenebilecek bu davranış, Burton'ın 2. bölümde andığım, melankoli sürecinin ilk safhasında kaydettiği mübalağaya yatkınlık emaresi açısından da melankoliklerde tahayyül kuvvetinin şiddetlenmesi, düşüncelere dalıp dalıp efkârlanarak işi abartıya vardırımları ve en sonunda hayallerinde kurduklarının hakiki etkilerini görmeleri (2020, s. 155) açısından da değerlendirilebilecektir. Çünkü her ne olursa olsun sözlü bir ihtilafın, söylenenler hakaret addedilse dahi, düelloya dönüşmesi için yer, zaman ve kişi şartları müsait değildir, Tasso buna rağmen -gene Burton'ın melankolikler dostlarıncı bile alaya alındıklarını düşünürler (2022, s. 141) tespitince- söylenenlerden incinir ve en olmayacak şeyi yapar. Bunun üstüne, tesadüf bu ya, ikinci perde dördüncü sahnede dük içeri girer, bu tartışmanın nereden çıktığını sorunca Antonio yanıtlar: “Du findest mich, o Fürst, gelassen stehen / Vor einem den die Wut ergriffen hat.”²⁹ (Goethe, 2007, s. 340) Aralarında elbette öfke de bulunan aşırı duyguların melankoliklerin ayırıcı niteliklerinden olduğunu görmüştük. Bu anlamda basit bir sohbeti düello raddesine vardiyan şey şüphe, güvenmeme, alaya alınma zannı, öfke olmuştur. Hâlbuki hiçbirinin gerçeklik zemini yoktur, şairin gerçeklikle bağı kopmuştur. Kopuşun ilk işareti birinci perdede zaten gelmiştir. Sözgelimi prenses şöyle der: “Du hast den Dichter fein und zart geschildert / Der in den Reichen süßer Träume schwebt”³⁰ (Goethe, 2007, s. 307). Şairlerin hayal âleminde yaşaması insanı yadırgatacak bir imaj değildir gerçi ama diğer emarelerle birleşince marazi bir hal alır. Bu kadarla da kalmaz. Düello sahnesi ve dükle üçü arasında geçen konuşma 2. bölümde uzun uzadıya anlattığım suyuklar teorisinin en bariz ve açıktan örneğini barındırır. Dük olan biteni öğrenmek isteyince Tasso tamı tamına şu ifadeleri sarf eder: “Beharrlich liebend drang ich mich zu ihm / Und bitter immer bitter ruht er nicht / Bis er den reinsten Tropfen Bluts in mir / Zu Galle wandelte [...]”³¹ (a.g.e., s. 340). Burada safradan maksat kara olanıdır ama vezin gereği sıfatı düşürülmüş olsa gerektir. Melankolinin, esas anlamıyla kara safra demek olduğundan, melankoli hastalığınsa dalağın salgıladığı bu safranın kana karışması

²⁵ “İdrak etmeliymişim kimse benden nefret etmiyor, kimse beni takip etmiyor, tüm hileler, bütün gizli kapaklı işler hep kafamda olup bitiyormuş! İtiraf etmeliymişim, haksızmışım, yok yere birilerine haksızlık ediyormuşum! Hem de öyle bir vakitte ki güneşin karşısında benim tamamen haklı, onların hilekâr olduğu apaçık ortadayken.”

²⁶ “Kalkmış, düşmanımın aleti olarak geliyor, küçük yılan, usulca sokulup kaygan diliyle büyüülü sesler tıslıyor.”

²⁷ “Övündüğün adamsan çık karşıma.”

²⁸ “[Kılıcı] çek veya peşime düş! Şayet senden ebediyen nefret edeyim, seni küçümseyeyim istemiyorsan.”

²⁹ “Ey hükümdar, beni sükûnet üzere buluyorsun, öfkeden kudurmuş birisi karşısında.”

³⁰ “Tatlı hayaller âleminde dolanan şairi ince ve narin bir şekilde tasvir ettin.”

³¹ “Sevecenlikle ısrarla sokuldum yanına, o ise gitgide haşınlaştı, tâ ki içimdeki en arı kan damlasını bile safraya çevirene dek.”

sonucu meydana geldiğinden yukarıda bahsetmişim. Melankoli belirtilerinden öfke de böyle meydana gelir. Bir 16. yüzyıl şairinin ağzından bu kelimelerin dökülmesi gayet olağandır. Söz sırası Antonio'ya geçince kavgayı başlatan taraf olarak Tasso'dan bahsederken aynı sayfada kullandığı “dieser heiße Kopf”³² gene geleneksel tıp anlayışının dışavurumlarından. Müsteşarının adalet çağrısına düğ, gözdesini bir başına kendi kendinin gardiyanı olacağı oda hapsine yollamakla mukabele eder. Sarayın mahremiyetine hâle getiren kılıç çekme karşısında olağanüstü hafif bu cezayı Tasso hürken esarete mahkûm edilmek diye görür. Bizzat düğün, “Du nimmst es höher, Tasso, als ich selbst”³³ ifadesiyle Tasso'nun ne derece oransız ve abartılı bir tepki verdiği görülebilmektedir. Böylece gerçekle bağı iyiden iyiye kopar, iki muhatabı da ağırdan aldığı halde o kendini fena kaptırır. Düğün teskinlerine rağmen büyük sözlerle kılıcı teslim ederek “saadetinin ve ümidinin mezarına” yürür.

Melankolinin Burton'm gösterdiği muhtelif emarelerini bu bölüm içerisinde Tasso'da gözlemleyip örneklerle açıklamaya ve çözümlemeye çalıştım. Örnekler her ne kadar daha da çoğaltılabilirse bile amacın hâsıl olduğunu düşünerek sonuç bölümüne geçiyorum.

4. SONUÇ

İlk bölümde Goethe ve melankoli çalışmalarıyla ilgili literatürü değerlendirdikten sonra takip eden bölümde antik tıbbın sıvular teorisini, bedenın dört sıvısının farklı niteliklerini, bunların kombinasyonlarının mizaca etkisini, en son da melankoliyi inceledim. Melankoli incelemesinde ağırlığı Burton'a verdim. Önce ona dayanarak melankoliyi ortaya çıkaran sebepleri sıralayıp ardından melankoli hangi emarelerle gözlemlenebilir, bunları 3. bölümde doğrudan doğruya, inceleme nesnem olan *Torquato Tasso* piyesinin başkişisi üzerinden örneklerle hem gösterdim hem çözümledim.

Çözümleme sırasında Tasso'daki en belirgin melankoli emarelerinden birinin yalnızlık olduğunu gördük. Yalnızlık bir yandan melankoliye sebep olurken öbür yandan bu hastalığın semptomu olarak da belirmektedir. En yakın çevreden bile kaçış olarak biçimlenen yalnızlık hali, bir sonraki aşaması itibarıyla seçimli yalnızlığa dönüşmüştür ki bu, melankolinin müzminleşmesine yol açar.

Piyesten birebir alıntılarla gözlemledik ki yalnızlık çoğunlukla tek başına ortaya çıkmamakta, ona bir duygu karmaşası eşlik etmektedir. Bu duygu karmaşası en başta, yalnızlığa sebebiyet verici korku ve yalnızlığın beraberinde getirdiği keder, sürekli üzüntü halidir. Tasso çevresinde onca seveni, değer vereni varken halinden bir türlü memnun olmamaktadır. Ondaki korku, aynı zamanda insanlardan korku, yani merdümگیرizliktir. Bu korku nasıl yalnızlığı tetikliyorsa onu da harekete geçiren bir şey vardır ki o da şüphe ve başkalarına güvenememdir. Antonio'yla görüşmesinde doruğa ulaşan bu şüphe ve güvenmeyiş, aslında kuruntuların, vesvesenin doğurduğu bir tecellidir. Nitekim melankoliklerin ne denli evhamlı olduklarını görmüştük. Böylelikle evham, güvenmeyiş, korku, yalnızlık ve keder halinde bir silsile olarak tetiklenen duygular onu zihninde kurduklarını abarta abarta gerçekmiş gibi algılamaya sevk etmiştir. En nihayet gerçeklikle bağı kopmuş, onulmaz bir hal almıştır. Ayrıca Efesli Rufus'ta da rastladığımız yalnızlığın yanı sıra onun hastalığın tarifini verirken kullandığı, safranın kana karışması ifadesini de Tasso'da doğrudan gözlemleyebildik. Bu da hem tarifi hem emareleri bakımından Tasso'daki hastalığın teşhisini koymayı kolaylaştırmıştır.

Şu hâlde gerek Tasso'nun biyografisinde gerek çözümlemeye gösterdiğim gibi “manik paranoya” hali, onun yaşadığı derin melankoliye işaret eder. Bu itibarla Tasso kitabın ortasından bir melankoliktir. Burton'm nitelikçe yaptığı ayırma göre onda müzmin melankoli gözlemlenmektedir. Süreç açısından bakıldığında ise her üç safhanın belirtilerini yansıttığı için yaşadığı melankolinin son safhada olduğu söylenebilecektir. Bu anlamda ona ne düğün ne müsteşarın verdiği nasihatler kâr edecektir, çünkü Burton'a göre (2022, s. 192) melankolinin 2. bölümde sıraladığım bilhassa humoral patolojik sebepleri tedavi edilerek ortadan kaldırılmadıkça nasihatlerin tesir etmesi mümkün değildir. Üstelik çözümleme sırasında uzun alıntılar yaptığım, dördüncü perdedeki monolog sahnesi Tasso'daki melankolinin, içinde çırpındığı hezeyanlarla neredeyse delilik derecesine vardığını göstermektedir.

³² Kelime anlamı “şu sıcak baş” olup harareti, öfkeli, kızgın kimseler için kullanılan bir ifade. Türkçede kullandığımız *kız-* kökünden türeyen kızmak fiili ile kızgın sıfatı da antik tıp anlayışının aynı tezahürlerindedir, “kanı kaynamak” vs. gibi deyimler de hep bu cümledendir.

³³ “Tasso, işi benden fazla büyütüyorsun.”

KAYNAKÇA

- Battenfeld, K. (2013). *Göttliches Empfinden Sanfte Melancholie in der englischen und deutschen Literatur der Aufklärung*. De Gruyter.
- Burton, R. (2019). *Melankolinin Anatomisi* (Çev. G. Karalök Özduymaz). 1. Cilt. Zeplin.
- Burton, R. (2020). *Melankolinin Anatomisi* (Çev. G. Karalök Özduymaz). 2. Cilt. Zeplin.
- Burton, R. (2022). *Melankolinin Anatomisi* (Çev. G. Karalök Özduymaz). 3. Cilt. Zeplin.
- Donini, P. (2023). Psikoloji. Hankinson, R. J. (Ed.) *Galenos Kitabı* (Çev. N. Nirven). Albaraka Yayınları.
- Drosdowski, G., Müller, W., Scholze-Stubenrecht, W., & Wermke, M. (Eds.) (2002). *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Duden Verlag.
- Eckermann, J. P. (1981). *Gespräche mit Goethe In den Letzten Jahren Seines Lebens*. Insel Verlag.
- Flashar, H. (1966). *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*. Walter de Gruyter.
- Galen. (2023). *Medizinische Definitionen* (Çev. J. Kollesch). Walter de Gruyter.
- Galenos (2018). *Tıp Sanatının Anayasası Tıp Sanatı Glaukon'a Tedavi Yöntemi* (Çev. N. Nirven). Pinhan.
- Goethe, J. W. von (2007). Torquato Tasso. Borchmeyer, D., Dewitz, H.-G., Huber, P., Jaumann, H., Neumann, G. & Wiethölter W. (Eds.) *Dramen*. Insel Verlag.
- İnalçık, H. (2022). *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Doğu Batı Yayınları.
- Jouanna J., & Magdelaine C. (Eds.) (2018). *Hippokrates Külliyyatı* (Çev. N. Nirven). Pinhan.
- Kaya, M. (2008). Rûfûs el-Efsîsi. *TFDV İslâm Ansiklopedisi*, 35. cilt. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kollesch, J., & Nickel, D. (Eds.) (1989). *Antike Heilkunst*. Röderberg.
- Mellein, R. (1983). Ludovico Ariosto und Torquato Tasso. Kurt Fassmann (Ed.), *Exempla Historica Epochen der Weltgeschichte in Biographien Humanismus, Renaissance und Reformation* (ss. 115-138). Fischer Verlag.
- Pormann, P. E. (Ed.) (2008). *Rufus of Ephesus On Melancholy*. Mohr Siebeck.
- Schings, H.-J. (1977). *Melancholie und Aufklärung: Melancholiker u. ihre Kritiker in Erfahrungsseelenkunde u. Literatur d. 18. Jh.* J. B. Metzler.
- Schipperges, H. (1970). *Moderne Medizin im Spiegel der Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Schipperges, H. (2007). Melancholia. Gerabek W. E., Haage, B. D., Keil, G. & Wegner, W. (Eds.) *Enzyklopädie Medizingeschichte* (s. 964-967). 2. Cilt H-N. Walter de Gruyter.
- Schmidt, H. (2003). Temperamentenlehre. Gerabek W. E., Haage, B. D., Keil, G. & Wegner, W. (Eds.) *Enzyklopädie Medizingeschichte* (s.1382-1383). 3. Cilt O-Z. Walter de Gruyter.
- Valk, T. (2002). *Melancholie im Werk Goethes*. Max Niemeyer Verlag.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkısı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.